

Inhoud

Inleiding: het Simmer-2000-gevoel	7
Abe Bonnema's nalatenschap	12
Afsluitdijk, een wereldwonder	23
Belvédère, een droom van een museum	32
Bevrijdende sprongen	39
De Friese Braakhekke	44
De slag om het wadgas	47
Echte netwerkers	55
Een barre Elfstedentocht graag	59
Elfmaal langs de elf steden	66
Films en soaps	70
Foppe de Haan, schoolmeester tussen de poenige jongens	79
Fries, een verwaarloosd instrument	83
Friese honden heten Bijke	90
Gereformeerd en uitverkoren	93
Groninger imperialisme	104
Hardzeilers en schippers	112
Heerenveen-Cambuur	119
Het Hoofdplaatssyndroom	127
Het Kameleondorp	133
<i>It Deiblêd en de Ljouwerter</i>	138
<i>It Fryske hynder</i> , geslaagde allochtoon	146
Je Maintiendraifonds, van verzetsheld tot mediamagnaat	152
Joop Atsma's tuin	159
Kaatsen, topsport op sokken	164
Koning Riens heeft geen opvolger	174
Klussen in dienst van de koningin	180

Land van armoede en achterstand	188
Onvoltooide hoofdstad	195
Oud geloof, nieuwe vormen of: de wonderbaarlijke werking van de Heilige Geest in Drachten	204
Piet Paulusma's weer	209
<i>Rimen en teltsjes</i>	212
Rommelen met de <i>romte</i>	219
Saksisch Friesland	228
Schaven aan het toeristisch product	234
Tegen loverboys en eerwraak	244
Van Grote Pier naar Kleine Teake	249
Van <i>molkpûdsje</i> naar pincode	253
Vogelvrienden en eierrapers	256
Weer was de burgemeester weg	264
Zonder de geur van bloed en bodem	268

Inleiding

Het Simmer-2000-gevoel

In de zomer van 2000 was Friesland even helemaal gelukkig met zichzelf. De Grote Friezen Reünie liep op rolletjes. Het idee om zo veel mogelijk Friezen die de provincie ooit verlieten om elders gelukkig te worden in dat magische jaar 2000 terug te laten komen, bleek een voltreffer. Het begon als een thema voor het Frysk Festival, een cultureel evenement dat om de zoveel jaar iets bijzonders moet brengen. Het groeide uit tot een volksfeest. De voorpret begon al een jaar van tevoren. Tot in de kleinste dorpen kwamen mensen bij elkaar om iets aardigs te verzinnen voor hun reünisten. Families moedigden hun verwanten in Australië, Amerika, Canada en Nieuw-Zeeland aan vooral langs te komen in de zomer van 2000.

De uitvoering was perfect. Met al die comités over de hele provincie had een festival nog nooit zoveel draagvlak gehad. De beste Friese artiesten draaiden een levendig programma met muziek, zang en sketches in elkaar. *Good old* Riens Gramata was in topvorm. Maaïke Schuurmans, die in Duitsland furore maakte in musicals, kwam ervoor over. Syb van der Ploeg en De Kast waren zo ongeveer op het hoogtepunt van hun nationale populariteit maar stortten zich volop in Simmer 2000. Troubadour Piter Wilkens kwam helemaal los. Voor het hogere segment was er de prachtige wateropera *Orfeo Aqua* onder regie van toneelkunstenaar Jos Thie en onder muzikale leiding van Hoite Pruiksma. In en op het water van de Bombrekken in de buurt van Workum kwam in de vroege ochtenduren het verhaal van Orfeo tot leven in een adembenemende voorstelling. Jos Thie toont zich hier een duivelskunstenaar, schreef muziekrecensent Rudolf Nammensma

van de *Leeuwarder Courant*, die anders nooit kwistig is met loftuitingen. ‘Een gat in het water, voorzieningen die wandelen over de waterspiegel mogelijk maken. Thie trotseert het natte element en maakt het onmogelijke mogelijk: een *Orfeo* op en in het water met vlammen, dansend als furiën op het oppervlak.’ De opera trok met tien voorstellingen meer dan twaalfduizend bezoekers.

Een ander hoogtepunt was de marathon over de Slachte, de eeuwenoude zeewering die dwars door de provincie loopt als een herinnering aan de tijd dat Friesland nog bijna helemaal slik en water was. Massaal sloofden Friezen en anderen zich in de zomer van 2000 uit op de oudste dijk met het nieuwste tijdverdrijf: de kwelling van het eigen lichaam.

Simmer 2000 (spreek uit als ‘simmer twatoesend’) was ook financieel een succes. Na afloop hoefde de penningmeester niet met de pet rond langs de overheden en het bedrijfsleven om tekorten aan te vullen, zoals bij vorige versies van het Frysk Festival. Sponsors meldden zich nog spontaan tijdens het feest en overal kwamen genoeg bezoekers op af. Iedereen die kon, wilde op zijn minst iets van het zomerfeest meemaken.

Friesland bewees in die merkwaardige zomer van 2000 dat het van een nood een deugd kan maken. Want al die landverhuizers, de reünisten, waren natuurlijk niet uit weelde vertrokken. Zij waren in de twintigste eeuw met duizenden weggegaan om armoede te ontvluchten, om een beter bestaan op te bouwen, om zichzelf en hun kinderen kansen te geven die ze in Friesland niet meer zagen. ‘Hij was zo arm als een luis, had een krot als ouderlijk huis. Hij had geen kans op een bestaan; geen andere keus dan weg te gaan,’ zingen Rients Gratama en Maaïke Schuurmans in de ballade ‘De bugel van Looft den Heer’. Maar dan in het Fries: *sa earm as in lûs, in âld klint as âlderhûs*. Het was een hit in 2000 en is nu een evergreen bij Omrop Fryslân. De landverhuizers vertrokken in de overtuiging dat ze het in den vreemde beter zouden krijgen

dan de achterblijvers in Friesland. Dat liep anders. Nederland kwam er na de oorlog en ondanks het verlies van Indië weer helemaal bovenop. De welvaart ging met sprongen vooruit. De emigranten zagen het met eigen ogen als ze over waren voor familiebezoek: de broers, zusters, neven, nichten en vrienden die in Friesland waren gebleven kregen ook allemaal een behoorlijk dak boven het hoofd, een auto, een koelkast en een kleurentelevisie. En een retourtje met het vliegtuig naar Canada kon er steeds gemakkelijker af. Ze zagen het met gemengde gevoelens; het leek niet helemaal eerlijk. Zij hadden de pijn van het vertrek doorstaan, hard moeten werken en moeten afzien in een vreemde omgeving. De familieleden die het avontuur niet hadden aangedurfd, hadden het soms nog beter en profiteerden ook nog eens van de sociale zekerheden in Nederland.

In de zomer van 2000 kon dat oud zeer voorgoed worden opgeruimd. De landverhuizers en de honkvasten vierden samen dat ze het goed hadden, dat de armoede was overwonnen en dat ze in redelijke welstand aan de nieuwe eeuw waren begonnen.

Zo'n zomer smaakt natuurlijk naar meer. Zodra de Bills en Johns, de Friezen met Engelse namen en dito tongval waren vertrokken, begonnen we te zinnen op een herhaling. 'Dit zouden we vaker moeten doen.' Dat lukte natuurlijk niet. We moesten zelfs extra lang wachten op de volgende versie van het Frysk Festival, want het bestuur en de provincie kregen ruzie over het geld. Er zijn na 2000 alweer prachtige voorstellingen geweest en Maaïke Schuurmans komt ook nog af en toe langs. De Kast bestaat niet meer maar Syb van der Ploeg nog wel en is als artiest alleen maar beter geworden. En we kregen er Nynke Laverman met haar hartstochtelijk gezongen fado's en ballades bij. Maar de saamhorigheid, de opgewektheid en de spontaniteit van Simmer 2000 konden we niet weer tot leven brengen, hoe vaak Omrop Fryslân de beelden van de muzikale slotavond in het FEC ook herhaalde.

De feeststemming van 2000 kwam vanzelf en vooral omdat Friesland zich nu eens een keer helemaal had verzoend met zichzelf. Dat is wat mij betreft ook de belangrijkste reden om de herinnering aan Simmer 2000 levendig te houden. Friesland moet zich verzoenen met zijn plaats in de grote wereld: een kleine provincie aan de rand van een dichtbevolkt land dat in Europa ook niet zo groot meer lijkt. In 2000 werd er niet geprobeerd een verleden dat niet zo mooi was te verheerlijken. We mijmerden niet over hoe groot en bijzonder Friesland al eens was geweest en wat het had kunnen zijn als de geschiedenis een andere loop had genomen. De Friezen verloren zich nu eens niet in nostalgie maar namen het zoals het was. Er waren er veel weggegaan, het was niet anders. Het had geen zin daarover te treuren. De emigranten, die graag nog eens terugkwamen, vierden feest met de blijvers die geen spijt hoefden te hebben dat ze waren gebleven.

Friesland is eigennuttig en heeft onmiskenbaar een eigen karakter, maar verschilt ook weer niet in alle opzichten van andere regio's. Het moet accepteren dat een groot deel van wat voor het '*Frysk eigene*' doorgaat niet veel meer is dan regionalisme dat in alle provincies voorkomt, Zuid- en Noord-Holland niet uitgezonderd. Friesland is een provincie als andere maar het heeft zijn eigenaardigheden, en dat zijn er meer en in elk geval andere dan in de overige provincies. Daardoor is Friesland toch een apart geval, een landje met een eigen identiteit dat emoties opwekt. Niet voor niets kwamen en komen er zoveel landverhuizers graag weer eens terug en zongen ze in Simmer 2000 uit volle borst mee: *Fryslân, do libbest yn myn hert*.

In dit boek ga ik in op een paar van die specifieke Friese fenomenen, deels omdat ze voor mij het verschil met de rest uitmaken, deels omdat er achter een clichébeeld soms toch een andere werkelijkheid zit. Het zijn betrekkelijk losse schetsen. Als er al een rode draad door moet lopen, dan is dat wat mij betreft het gevoel van de zomer van 2000, de boodschap

van Simmer 2000. Neem het zoals het is, maak het niet mooier en groter. Mijn Friesland is waardevol zoals het is en hoeft zijn zelfbeeld niet te pimpen.

Abe Bonnema's nalatenschap

Van welke kant we Leeuwarden tegenwoordig ook benaderen, wat bijna altijd het eerst in het oog springt is het hoge, ranke, donkergrijze kantoorgebouw. Van grotere afstand is het een dikke verticale streep, loodrecht op de horizon gezet om de plaats van de hoofdstad in het weidse Friese land voor iedereen duidelijk te markeren.

De kantoortoren, met ongeveer 110 meter het hoogste gebouw van Friesland, misstaat hier niet. Het is een moderne variant op de vertrouwde zadeldaktorens die hier al eeuwenlang overal boven de horizonten uitsteken. Even strak en recht, maar hoger en afgeplat. 's Avonds tekent de toren zich nog scherper af door het rode licht aan de bovenrand voor het vliegverkeer, een kleurig biesje aan de hemel boven de hoofdstad.

De toren is aan het eind van de vorige eeuw opgetrokken in opdracht van verzekeraar Achmea, die grootse plannen had met zijn vestiging in Leeuwarden. Honderden employés zouden er een werkplek krijgen. Daar had de gemeenteraad wel oren naar en de vergunning voor de hoogbouw, pal tegen het stadscentrum, kwam opmerkelijk vlot af. Nog voor de bouw was voltooid had Achmea de koers alweer verlegd. De toren ging per etage in de verhuur. De winst voor Leeuwarden was wel een nieuw merkteken, een eigentijds landmark, al zien niet alle stedelingen dat zo. Ze vinden dat de Achmeatoren niet past bij de schaal van het stadscentrum, op de verkeerde plaats staat en te donker is. Ze klagen dat het hoge gebouw vreemde effecten heeft op de wind, zodat bij een beetje storm de straten eromheen levensgevaarlijk en onbegaanbaar zijn.

De aversie heeft veel te maken met de ontwerper, de archi-

tect Abe Bonnema, een man even markant en omstreden als de toren zelf. Hij heeft ontwerpen gerealiseerd door het hele land, vond grote opdrachtgevers in Amsterdam, Rotterdam, Alkmaar, Nijmegen, Utrecht, Den Bosch en Tilburg. Hij werkte met gerenommeerde nationale kunstenaars als Marthe Röling, Jeroen Henneman en Wim Crouwel. Maar hij bleef Friesland trouw. Zijn bureau bleef gevestigd in Villa Nova in Hurdegaryp. Erg dankbaar hebben de Friezen zich niet betoond.

Wie zich door bouwwerken van Abe Bonnema wil laten imponeren hoeft niet naar Friesland om de Achmeatoren te bekijken. Zijn opvallendste schepping is het hoofdkantoor van Nationale Nederlanden in Rotterdam, de Delftse Poort. De twee licht glanzende torens van ongelijke hoogte doen het schitterend in de skyline van de Maasstad. Iets jonger is de hoofdvesting van Interpolis in Tilburg, een imposant complex van laag- en hoogbouw met opvallende scherpe hoeken en een toren van vijftientig meter als blikvanger. Een andere 'Bonnema' waar dagelijks tienduizenden langs jakkeren zonder het te weten staat in Amsterdam, pal aan de Ringweg bij de Coentunnel. Het is gebouwd in opdracht van de uitgever Elsevier en bestaat uit twee hoge, smalle vleugels. Ze staan in een hoek van tachtig graden op elkaar en lijken samen een opengeslagen boek te symboliseren, maar dat is toeval. Elsevier had het niet meer nodig toen het klaar was. Het boek, met het intrigerende wiel op het dak (een ontwerp van Jeroen Henneman) biedt nu onderdak aan de Belastingdienst.

Bonnema had onmiskenbaar een eigen stijl. Het gemeentehuis in Drachten, de Sociale Verzekeringsbank in Amstelveen, de centrale militaire apotheek in Heerenveen, PTT Telecom in Groningen en grote verzekeringskantoren in Amsterdam en Rotterdam, allemaal zijn ze herkenbaar aan zijn handschrift. Strakke lijnen, rechte vlakken, geen opsmuk, tierelantijnen of overbodige ornamenten om het mooi te maken. Getekend met een goed gevoel voor maat en verhou-

dingen. De schoonheid zit in de geometrie, in de functionaliteit en het gebruikte materiaal. Abe Bonnema, gestorven in 2001, was een van de markantste vertegenwoordigers en krachtigste pleitbezorgers van het functionalisme in de architectuur. Hij ontwierp volgens het motto *less is more*. Gebouwen waren voor hem in de eerste plaats gebruiksvoorwerpen, geen kunstobjecten. Het functionalisme noemde hij onsterfelijk, bestand tegen alle modes.

Over zijn betekenis voor de Nederlandse architectuur verscheen in 1998 een dik boekwerk met prachtige foto's van Jan Versnel en een lang essay van Marijke Martin. Het is een monumentje dat Bonnema voor zichzelf oprichtte. Typerend voor hem is dat het boek er bijna niet was gekomen omdat de eigenzinnige Fries zich te veel met de tekst van de schrijfster (door hemzelf uitgezocht) wilde bemoeien. Gelukkig voor beiden en het nageslacht legden ze de ruzie bij, want het is een uitgave die recht doet aan de bouwmeester Bonnema. Marijke Martin staat ook even stil bij de betreffende onbekendheid van de Fries bij de nationale culturele goegemeente. Ze heeft het zelfs over 'de windstilte rondom zijn werk'. Dat is de prijs die je betaalt als je koppig vasthoudt aan je villa in Hurdegaryp, ver buiten de randstedelijke coterieën.

Abe Bonnema werd geboren in Stiens, net als Pieter Jelles Troelstra, maar dan veel later natuurlijk, in 1926. Hij groeide op in Leeuwarden, waar hij ook naar de hbs ging. Veel te lang, bekende hij later. Hij was al in de twintig voordat hij zijn B-diploma verwierf. Zijn interesse voor de bouwkunde kreeg hij van zijn vader mee, die dat vak doceerde aan de stedelijke HTS. Bonnema studeerde in Delft en vestigde zich als bouwkundig ingenieur met zijn eigen architectenbureau in 1957 in Leeuwarden. Een paar jaar later ging hij naar Hurdegaryp. Zijn eerste echte opdracht waren tweeënveertig bejaardenwoningen in Joure. In 1959 had hij al zijn eerste werk in Amsterdam, een flatgebouw.

Volgens Marijke Martin was J.H. van den Broek zijn grote

inspirator in Delft. Deze zou hem hebben bekeerd tot het functionalisme. Van hem is het credo: ‘Het bouwen is niet een gelegenheid tot artistieke expressie van de architect [...] en het gebouw is geen kunstobject maar een organisme ten behoeve van de menselijke gemeenschap.’ Dienstbaarheid aan het programma van eisen en de opdrachtgever noemt Martin kenmerkend voor Bonnema. Zij roemt hem als een professional die zich zakelijk en commercieel opstelt.

Bonnema ontwerpt gebouwen die welsprekend zijn als vol-dongen feiten, schrijft Martin ergens. Zoiets kun je ook over zijn optreden en karakter zeggen. Hij was een man met natuurlijk gezag en overwicht, dominant aanwezig, dwingend in zijn betogen. Imponerend ook in zijn uiterlijk. Zijn kleren hadden dat chic artistiekerige dat je vaak ziet bij ontwerpers die het zakelijk hebben gemaakt. Hij schafte zodra het kon een Porsche aan en bleef dat merk trouw omdat er volgens hem nooit een beter ontworpen auto was gemaakt. Marijke Martin noemt in haar essay de woning in Hurdegaryp die hij voor zijn vrouw en zichzelf ontwierp terecht een monument van naoorlogse woonhuisarchitectuur in Nederland. Het ontwerp is van 1961, maar het oogt alsof het eergisteren is gebouwd. Alles eraan klopt.

Met zijn optreden maakte hij niet louter vrienden. Friesland herinnert zich hem niet alleen als een groot architect maar ook als een lastpak, een doordrijver met een grote mond; koppig en bot.

Bonnema oogstte met zijn processen soms meer publiciteit dan met zijn ontwerpen. Voor zijn eigen Tytsjerksteradiel ontwierp hij een prachtige uitbreiding van het gemeentehuis in Burgum met veel glas. De zon hoefde er maar even op te schijnen of de temperatuur schoot binnen omhoog, als in een broeikas. De ambtenaren klaagden steen en been. Volgens Bonnema kwam het doordat de gemeente had bezuinigd op de airco. Het gemeentebestuur dacht het probleem te kunnen oplossen met zonwering. Dat was zeer tegen de zin van

de architect. Hij daagde de gemeente voor de rechter om deze verminking van zijn ontwerp te voorkomen. Zijn advocaat Pieter Tuinman legde de rechter uit dat het Burgumer gemeentehuis met zonwering net zoiets was als de *Venus van Milo* met een t-shirt. Dat was taal die de rechter begreep en Bonnema kreeg gelijk. Met de voor hem kenmerkende tact verklaarde hij dat met dit vonnis 'de architectuur had gezegevierd over het barbarisme'.

Succes had hij ook met zijn verzet tegen de sloop van de Golfslag, een bejaardenflat in Emmeloord. Het is zo'n gebouw waar je even naar moet kijken om het bijzondere ervan te zien. Het woongedeelte staat op poten van zeven meter. Ook de bewoners van de eerste woonlaag hadden daardoor uitzicht over de polder, het nieuwe land waar ze als pioniers op hadden gewerkt. Zo had Bonnema dat bedacht. Eind jaren negentig wilde de beherende stichting het gebouw slopen en vervangen door iets nieuws. Het kwam weer tot een rechtszaak, want de architect vond dat zijn ontwerp uit 1966 van monumentale betekenis was voor Emmeloord, waar verder bouwkundig toch weinig te beleven was. Hij beriep zich op de auteurswet en kreeg in hoger beroep gelijk van het Hof in Leeuwarden. Het was voor het eerst dat de rechter het auteursrecht van de architect zo erkende. Bonnema vond dat hij zijn vakgenoten een grote dienst had bewezen met zijn verweer voor de rechter. De brancheorganisatie NBA moest daarom maar meebetalen aan de proceskosten. De NBA weigerde, wat de bond prompt op een forse uitbrander van de Fries kwam te staan.

Van pensioen wilde Abe Bonnema niet weten, maar in het besef niet het eeuwig leven te hebben probeerde hij wel zijn opvolging te regelen. Hij had zijn oog laten vallen op twee beduidend jongere collega's uit het Westen die het Bureau Bonnema in zijn stijl zouden kunnen voortzetten. Functionarissen van een nieuwe generatie. Het bondgenootschap eindigde met een knallende ruzie. Na anderhalf jaar proeftijd

was de oude meester het helemaal zat en gooide hij zijn twee troonpretendenten eruit. Die lieten zich niet zomaar ontslaan en zo stond Bonnema weer eens voor de rechter, flink op leeftijd maar nog altijd strijdvaardig. ‘Meneer de rechter, ze kunnen het echt niet.’ En hij kreeg weer gelijk. De toekomst van zijn bureau vertrouwde hij na dit avontuur toe aan enkele trouwe medewerkers van eigen kweek, zijn beste leerlingen. Toparchitecten verzekerde hij.

Een bijzonder ingewikkelde relatie had Abe Bonnema met Leeuwarden. Hij heeft de Friese hoofdstad aanmerkelijk meer nagelaten dan de hoge Achmeatoren. Daar vlakbij aan de Lange Marktstraat staat het kantoor van een andere verzekeraar, Avéro; lager en breder maar onmiskenbaar met dezelfde hand getekend. Een andere blikvanger in dit stadsdeel is het Girokantoor, een vierkante kolos op een korte, brede naar boven uitwaaiierende poot. Boven op de voorgevel staat een soort krabbel in neon, een ontwerp van Marthe Röling. Verder bouwde Bonnema in Leeuwarden een handvol scholen, een kantoor voor de sociale dienst, een gerechtsgebouw en honderden woningen. Toch voelde hij zich miskend in wat hij als zijn stad beschouwde. Bijna zijn hele beroepsleven lang leefde hij in onmin met het stadsbestuur en de ambtelijke diensten. Hij hekelde regelmatig hun middelmatigheid en het gebrek aan durf, en dan vaak in termen die de verhoudingen voor jaren versjteerden.

Zijn grootste teleurstelling was dat hij nooit de kans kreeg iets te maken van het Zaailand, die winderige vlakte midden in de stad die veel Leeuwarders voor een plein houden. Het is een mooie plek voor markt en kermis. Met een paar wagens vol zand maken ze het zelfs geschikt voor een strandvolleybaltoernooi. Maar het is een plein van niks. De verhoudingen kloppen niet. Nietszeggende, slordige en te lage gevelwanden rondom te veel vierkante meters. In de jaren tachtig probeerde de gemeente voor de zoveelste keer er iets van te maken. Er moest een plein-afsluitend gebouw komen,

recht tegenover het neoklassieke Gerechtshof uit de negentiende eeuw, hier het enige bouwwerk van allure. Bonnema kwam met een eigenzinnig ontwerp dat veel meer deed dan het plein afsluiten. Hij kreeg de opdracht niet. Het winkelcentrum dat er kwam was in zijn ogen prutswerk en dat oordeel stak hij niet onder stoelen of banken. Jaren later kreeg hij wel de kans een nieuw onderkomen voor de rechtbank aan datzelfde plein te bouwen. Zonder meer een aanwinst voor de armzalige gevelwand.

Zijn filippica's tegen het stadsbestuur maakten Abe Bonnema niet populair bij de gewone *Liwvadders*. Zij vonden hem maar een eigenwijze kerel. Maar Bonnema hield meer van Leeuwarden dan zij beseften. Hij interesseerde zich oprecht voor de stedelijke ontwikkeling en inrichting van zijn stad, die een centrum verdiende met de allure die past bij een hoofdstad. In zijn woede-uitvallen had hij iets van de afgewezen minnaar.

De grootste verrassing voor Leeuwarden bewaarde Bonnema tot na zijn dood. De uitvaart was helemaal in zijn stijl. Bij de ingang van de Grote Kerk lag hij in volle lengte opgebaard, zichtbaar voor iedereen die binnentrad en uitgerust met het tekengerei dat hij als architect altijd bij zich had gedragen. De dienst werd geleid door zijn vriend Cees Storm, oud-topman van Aegon, voor wie hij een prachtig huis in de duinen op Vlieland ontwierp. Tussen alle sprekers en muziek door zei Storm ook iets over een legaat dat Abe had nagelaten aan de stad. Geld dat een museale bestemming in Leeuwarden moest krijgen. De *Leeuwarder Courant* had er de volgende dag een bericht over en daar bleef het eerst bij.

Pas maanden later kwam de volle omvang van Bonnema's gift naar buiten. Hij had 18 miljoen euro van zijn vermogen gereserveerd voor nieuwbouw van het Fries Museum 'op of aan het Zaailand'. Een tweede bindende voorwaarde was dat het nieuwe museum moest worden ontworpen door de Brabantse architect Hubert-Jan Henket, samen met het bureau in Hurdegaryp.

Het pandemonium dat daarna losbrak duurde, met onderbrekingen, tot ver in 2007. Het anti-Bonnemasentiment bereikte nieuwe hoogtepunten in de publieke discussie. Wat een hoogmoed om per testament nog te willen regelen wat hij bij leven nooit voor elkaar had gekregen! Hoe kwam een architect trouwens aan zoveel geld? Had hij zich misschien zwart laten betalen? Waarom zou het Fries Museum een nieuw onderkomen moeten hebben? De meeste Leeuwarders zetten er nooit een voet binnen de deur, maar nu gonsde het van de liefdesverklaringen voor ‘die prachtige collectie in die schitterende historische gebouwen’. De gemeente moest maar snel korte metten maken met dit idiote plan.

Het stadsbestuur reageerde heel anders. Ambtenaren waren al enkele jaren in gesprek met de eigenaren van het winkelcentrum op het plein en aanpalend onroerend goed. Dit stukje stad had een grootse opknapbeurt nodig, vonden ze, maar ze schoten niet op met de plannenmakerij. Met een nieuw, modern museum zou het allemaal nog grootser en beter worden. Directie en bestuur van het museum voelden er veel voor omdat de huisvesting aan de Tweebaksmarkt in een paar historische panden aan weerszijden van de straat, verbonden door een brede tunnel, niet ideaal was. Aangestoken door het succes van het nieuwe Groninger Museum hadden ze al eens rondgekeken in de stad. Het legaat van Bonnema bracht ze weer in beweging.

De gebundelde aspiraties van museum, stadsbestuur en beleggers leverden een uiterst boeiend maar ook wel erg ingewikkeld project op, stedenbouwkundig, politiek en financieel. Er kwam een masterplan rondom het ontwerp van Henket, met een forse uitbreiding van het aantal vierkante meters winkelruimte en honderden extra plaatsen in de geheel vernieuwde parkeergarage. Voor de nieuwe zichtlijnen en looproutes moest het bestaande plein-afsluitend gebouw voor de helft worden gesloopt. Daarbovenop moest er nog een flinke hap van het plein af voor nog een rij winkels met woningen

erboven. Dat vonden de mensen van het onroerend goed nodig. Anders was de investering niet lonend genoeg. Het geval heette in de volksmond al snel de winkelslurf. Leeuwarders schrokken zich rot. Wat bleef er over van het Zaailand? Hoe moest het nu met de kermis en de vrijdagmarkt? Eeuwige verminking dreigde voor de Friese hoofdstad, allemaal met dank aan Abe Bonnema, die zich in de hemel wel kostelijk zou vermaken.

De financiële kant was al helemaal niet uit te leggen. Van de 18 miljoen euro van Bonnema kon net een half museum op het Zaailand worden gebouwd. De rest moest van de provincie komen. Winkels en woningen waren voor rekening van de beleggers en de gemeente moest zorgen voor de bestrating, de toegangswegen, het straatmeubilair enzovoorts. De parkeergarage was van een stichting en dus weer een geval apart. De totale kosten voor het masterplan kwamen uit op rond de 120 miljoen euro. Een flink deel kon uit verschillende subsidiepotten worden getrokken, maar dat gaf weer extra complicaties met termijnen en voorwaarden. Het was een keten waarin iedereen afhankelijk was van het besluit van de ander. De spanningen in de Leeuwarder raad en de Provinciale Staten liepen soms hoog op. Dan weer richtte het verzet zich tegen de verhuizing van het museum, dan weer tegen de winkelslurf, dan weer tegen de aantasting van het Zaailand. Aan ronduit onsmakelijke aantijgingen ontbrak het niet. In een bepaalde fase van de strijd werd een aantal notabelen er zelfs van beschuldigd dat ze sjoemelden met het legaat van de overleden architect. Daarin zou helemaal niet zo hard staan dat het geld alleen aan een nieuw museum op het Zaailand mocht worden uitgegeven. Het zou ook voor een grondige verbouwing of een dependance gebruikt mogen worden. Waarom zouden de Provinciale Staten dat legaat anders niet in mogen zien? Commissaris Ed Nijpels werd openlijk beticht van vals spel. Hij had een dubbelrol als provinciaal bestuurder en voorzitter van de stich-

ting die het geld van Bonnema beheerde. Iemand anders uit dat bestuur legde nog maar eens uit dat er geen twijfel mogelijk was over Bonnema's laatste wil: nieuwbouw op of aan het Zaailand. En voor de rest was het legaat een privézaak. Het woord van het bestuurslid, een oud-procureur-generaal, moest genoeg zijn.

Tot het laatst bleef onzeker of het masterplan voor het Leeuwarder stadscentrum het zou halen. De raad van Leeuwarden ging akkoord met krappe meerderheid. Onzeker geworden door alle publieke onrust besloten de stedelijke volksvertegenwoordigers het hele geval in een referendum voor te leggen aan de bevolking. Heel modern en democratisch, maar de materie was te ingewikkeld voor een eenvoudige vraagstelling. Stadsontwikkeling bij meerderheid van stemmen, het moet Abe Bonnema een gruwelijke gedachte zijn geweest. Het werd de ingewikkeldste volksraadpleging van Nederland tot dat moment. De opkomst was verrassend hoog. De ruime meerderheid was, zoals verwacht, tegen. Dankzij de spelregels en de verwarring door de meerkeuzevragen bleef het raadsbesluit toch overeind.

De Friese Staten bleven tot op het bot verdeeld. Commisaris en gedeputeerden waren voor, maar het lukte hun niet een solide meerderheid te krijgen. Bij de finale stemming kon één stem beslissend zijn. De Frysk Nasjonale Partij, van begin af aan warm pleitbezorger van deze historische kans '*foar ús haadstêd*', haalde een fractielid van het ziekbed naar de statenzaal voor de stemming. De enige D66'er koos op het laatste moment de kant van het college. De miljoenen voor een nieuw Fries Museum waren gered.

Het duurde daarna nog meer dan een halfjaar voordat de gemeente en de beleggers het eens werden over de laatste details van het project en de financiering. De zoveelste vertraging. Ooit in de eenentwintigste eeuw komt het Zaailandproject ten einde. Ergens in al die nieuwe gebouwen, winkelstraten, passages en pleintjes zal dan een plaquette voor Abe

Bonnema moeten komen; of zelfs een borstbeeld. Een klein merkteken voor een grote architect. Tot die tijd hebben we genoeg aan de Achmeatoren met de rode bies.